

ĮRODYMŲ SAMPRATOS REGLAMENTAVIMO BAUDŽIAMOJO PROCESO
KODEKSE TRŪKUMAI

Ugnė Arlauskaitė-Rinkevičienė *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamąjo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 93
Elektroninis paštas bpk@mruni.lt*

Pateikta 2007 m. vasario 22 d., parengta spausdinti 2007 m. kovo 16 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama ir teisės teoretikams, ir teisės praktikams pastaruoju metu itin aktuali problema, kokie ikiteisminio tyrimo duomenys vadintini įrodymais baudžiamajame procese. Plėtojant temą buvo siekiama paanalizuoti, kokia mokslinė koncepcija turi būti remiamasi norint apibrėžti įrodymų sąvoką baudžiamąjo proceso teorijoje bei galiojančiame Baudžiamąjo proceso kodekse. Siekiama parodyti ikiteisminio tyrimo metu surinktų ir teisme vertinamų faktinių duomenų ryšį bei jų tapatumą ir abiejų šių sampratų reikšmę įrodinėjimo procesui. Šios kartinės įrodymų teisės sąvokos atskleidžiamos per baudžiamąjo proceso įstatyme įtvirtintą įrodymų požymių prizmę. Straipsnyje kritiniu požiūriu vertinama baudžiamąjo proceso įstatyme įtvirtinta įrodymų sąvoka, nagrinėjami kai kurie svarbiausi įrodymų požymiai. Tarp jų išskirtini šie: įrodymų gavimo leistinumą požymis arba, kitaip tariant, teisėtos įrodymų gavimo procedūros reikalavimas, jų sąsajumas su įrodinėtinomis aplinkybėmis bei duomenų vertinimo ypatybės. Šiuo aspektu parodoma, kad teisinė įrodymų reglamentacija galiojančiame Baudžiamąjo proceso kodekse yra neišbaigta. Taip pat pateikiamas pasiūlymas, kaip vertėtų keisti įrodymų sąvoką Baudžiamąjo proceso kodekso 20 straipsnyje.

Pagrindinės sąvokos: duomenys, įrodymai, pažinimo procesas, įrodinėjimo procesas.

IŽANGA

Įrodymų sąvokos problematika visais laikais buvo itin aktuali. Ir baudžiamąjo proceso teisės teoretikai, ir teisės taikymo subjektai mėgino apibrėžti, kas yra įrodymai, kokiais duomenimis galima operuoti įrodinėjimo procese, kiek reikšmingas įrodymų rinkimo procesas, jų įtvirtinimas, patikrinimas bei įvertinimas visose baudžiamąjo proceso stadijose.

Pažymėtina, kad įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodeksui (toliau BPK) [1] tarp teisėsaugos institucijų pareigūnų bei baudžiamąjo proceso teisės teoretikų kilo daug diskusijų, susijusių su nauja įrodymų sampratos reglamentacija įstatyme. Vieni reiškė itin didelį nepasitenkinimą naujosiomis įstatymų nuostatomis, kiti tai priėmė kaip ganėtinai pažangų dalyką ir pritarė naujai įrodymų sampratai,

treiems kilo abejonė, ar apskritai BPK atnešė kokių nors esminių šio baudžiamąjo proceso instituto pokyčių. Deja, ši problema pastaruoju metu teisės teorijoje apskritai nebuvo nagrinėta, todėl kalbėti apie bendrą įrodymų sampratą, tinkančią apibrėžti įrodymams visose teisės šakose, vargu ar galime.

Įrodymų sampratos aktualijos baudžiamąjo proceso moksle visuomet sudarė vieną iš didžiausių įrodymų teorijos dalių. Deja, jos svarbios pasirodė tik kontinentinės teisės doktrinos šalių mokslininkams, nes įrodymų sąvokos problematika daugiau ar mažiau buvo nagrinėjama tik Rusijos ir kai kurių Vakarų Europos autorių darbuose [2]. Pažymėtina, kad bendrosios teisės doktrinos šalyse įrodymai buvo analizuojami tik atsižvelgiant į galimus įrodymų šaltinius ir jų leistinumą problemas [3–9].

BPK 20 straipsnyje įtvirtinta nauja įrodymo sąvoka suponuoja mintį, kad keičiasi iki šiol mūsų valstybėje galiojusi koncepcija, pagal kurią įrodymais laikomi bet kokie faktiniai duomenys, kuriais remdamosi nusikals-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamąjo proceso katedros doktorantė.

tamas veikas tiriančios institucijos ir teismas konstatuoja kriminalinės veikos buvimą arba jos nebuvimą, asmens kaltumą ar nekaltumą ir kitas bylai reikšmingas aplinkybes. Šiuo metu įstatyme įtvirtintas įrodymo atsiradimo momentas yra sietinas tik su baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme procesu, todėl būtina išnagrinėti, kokią reikšmę įrodinėjimo procese turi ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenys, kokia jų vieta įrodinėjimo proceso ikiteisminėje bei teisminėje (baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme) stadijose.

Temos aktualumas ir naujumas. Straipsnyje nagrinėjama įrodymų sąvokos turinio problematika, pateikiama mokslinė koncepcija, kuria turėtų būti remiamasi siekiant ją apibrėžti galiojančiame BPK. Pažymėtina, kad svaresnių teisinių diskusijų šia tema nėra buvę, išskyrus pavienių klausimų, susijusių su atskiromis įrodymų teorijos sąvokomis, nagrinėjimu.

Tyrimo objektas. Šio tyrimo objektas yra įrodymo sąvoka, įtvirtinta galiojančiame BPK, įrodymą apibrėžiantys požymiai ir duomenų, reikšmingų tyrimui, turinys bei vieta ikiteisminio tyrimo bei teisminio nagrinėjimo stadijose.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Siekiama atskleisti mokslinį įrodymų sampratos pagrindimą, įvertinti jo ryšį su teisine įrodymo sąvokos reglamentacija, juridinio reglamentavimo spragas. Taip pat išnagrinėti ikiteisminio tyrimo metu surinktų ir teismo vertinamų faktinių duomenų ryšį bei jų tapatumą ir abiejų šių sampratų reikšmę įrodinėjimo procesui.

Tyrimo metodai. Straipsnyje, taikant lyginamąjį, loginį, sisteminę analizę, kritikos ir kitus metodus, siekiama atskleisti įrodymų sąvokos reglamentavimo galiojančiame BPK trūkumus.

1. ĮRODYMŲ SĄVOKOS GNOSEOLOGINIS IR TEISINIS PAGRINDIMAS

Reprezentuojant, kaip įrodymai buvo suprantami iki BPK įsigaliojimo ir kaip jų sąvoka formuluojama šiandienos įstatyme, matyti, kad iš esmės įrodymais buvo ir tebėra laikomi duomenys, kurie gaunami įstatymų nustatyta tvarka.

Įrodymai galiojusio BPK 74 straipsnio 1 dalyje [10] buvo apibrėžiami kaip bet kokie faktiniai duomenys, kuriais remdamiesi atsakingų institucijų pareigūnai – kvotos organas, tardytojas ir teismas – įstatymo nustatyta tvarka konstatuodavo pavojingos visuomenei veikos buvimą arba nebuvimą, šią veiką padariusio asmens kaltumą ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai teisingai išspręsti.

Šiuo metu galiojančio BPK 20 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta iš esmės panaši įrodymo sąvoka, kad tai įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys, be to, nurodyta keletas įrodymo požymių: įrodymų leistinumas ir jų sąsajumas su įrodinėtinomis bylos aplinkybėmis, įrodymų vertinimo principai. Šios įstatymo nuostatos neparodo konkrečios mokslinės koncepcijos, kuria remiantis turėtų būti formuluojama įrodymo sąvoka.

Juridinis įrodymų sampratos reglamentavimas negali būti vienareikšmiškai suprastas neparagrinėjus jos

įrodymų teorijos aspektu. Kontinentinės teisės doktrinos baudžiamosio proceso jurisprudencijoje išskiriamos trys pagrindinės įrodymų sampratos teorijos: faktinių duomenų, kaip įrodymų, koncepcija, faktinių duomenų šaltinių, kaip įrodymų, koncepcija bei faktinių duomenų ir jų šaltinių vienybės, kaip įrodymo sampratos, koncepcija (pastaroji tiksliausiai apibrėžia įrodymo sampratą).

Kaip matyti, nei įstatymų normos, nei minėtos įrodymų sampratos koncepcijos iki galo neatskleidžia šiuo metu Lietuvoje vyraujančios mokslinės doktrinos, kuria remiantis būtų galima apibrėžti įrodymo sampratą. Todėl norėtųsi aptarti ne tik įrodymų teisę reglamentuojančių normų visumą, bet atsižvelgti į mokslines įrodymų kilmės prielaidas, kurias pamėginsiu aptarti.

Įrodymai ir įrodinėjimo procesas buvo ir yra siejamas su gnoseologijos (pažinimo teorijos) dėsniais, pagrįstais materialiems objektams būdinga savybe sąveikaujant atspindėti šios sąveikos pėdsakus. Dėl sąveikos kaip atspindys lieka visų nusikaltimų, taip pat daiktų ar reiškinų pėdsakai, kurie leidžia mums pažinti buvusį praeities įvykį. Taigi įrodymas baudžiamajame procese, būdamas tam tikro įvykio (objekto) atspindys, yra susijęs su liekančiu informaciniu signalu. Kaip ir bet kuris signalas, bylojantis apie įvykį arba objektą, taip ir įrodymas – tai duomenys apie faktus, tikrus įvykius, kuriuos reikia nustatyti bei iširti įrodinėjimo procese. Pastaruoju metu, ko gera, nebeliko autorių, teigiančių, kad įrodymai yra objektyviosios tikrovės faktai [11, p. 223], o ne duomenys apie juos [12, p. 207]. Suprantama, kad tikrovės faktai negali būti bylos medžiagos dalis, nes šioje medžiagoje atsispindi tik proceso dalyvių, atsakingų už tyrimą ir teisminį bylos nagrinėjimą, sąstymo apie faktus vaizdiniai. Tai liudija ir įrodymo susiformavimo mechanizmas: teorijoje jis apibūdinamas kaip daugkartinis įvykio atspindys [13, p. 3–18]. Iš pradžių šis įvykis atsispindi aplinkiniame pasaulyje palikdamas materialius (įvykio vietos, daiktų, kūno sužalojimų ir pan.) bei idealius (susiformavusius įvykio dalyvių atmintyje) pėdsakus, kuriuos turi suvokti įrodinėjimo proceso subjektai ir objektyviai vizualizuoti juos bylos medžiagoje paversdami šiuos suvokinius įrodymais baudžiamąja procesine prasme.

Iš to galima daryti išvadą, kad būtent antrinio atspindžio procese, remiantis įstatymų nuostatomis, pradedami formuoti įrodymai: originalus objektas (procesas) paverčiamas (transformuojamas) idealiu objektu – pažintiniu vaizdiniu, kuris išsaugomas atitinkama įstatymais reikalaujama protokoline ar kita patikima informacijos išsaugojimo forma. Iki to momento, t. y. iki jų įtvirtinimo tam tikra procesine forma, įrodinėjimo subjektui žinoma egzistuojanti informacija laikytina tik faktiniais duomenimis, o ne įrodymais baudžiamąja procesine prasme.

Netgi tais atvejais, kai įrodinėjimo proceso subjektas prie bylos medžiagos prijungia konkrečius daiktus arba objektus, reikšmingus tyrimui, protokole arba kitame dokumente atsispindi jų suradimo aplinka bei sąlygos, požymiai ir ypatybės, jie įgyja įrodomąją vertę. Galų gale šis materialus objektas taip pat tampa atitinkamą samprotavimų, užfiksuotų ženklų forma, išraiška,

be kurios jie negalėtų būti panaudoti įrodinėjimo procese.

Dar labiau forma bei turinys pasikeičia renkant bei fiksuojant idealiuosius įrodymus, nes iš pradžių jie transformuojasi į atminties vaizdinius to subjekto, kuris matė, girdėjo arba kitaip suvokė buvusį įvykį. Vėliau apklausos metu jie virsta žodiniais pranešimais, kuriuos turi suvokti ir tinkamai užfiksuoti įrodinėjimo proceso subjektas.

Taigi, remiantis šiais kriminalistinės atspindžio teorijos teiginiais, galima lengvai reprezentuoti pačią įrodymo esmę, kuri yra nedaloma formos ir jos turinio vienybė. Net ir filosofiniu požiūriu forma yra laikoma turinio išraiškos būdu. Todėl duomenys, kurie neįgis atitinkamos įstatymais nustatytos formos, negalės būti pripažinti įrodymais. Kita vertus, protokolai, kiti dokumentai galės būti laikomi įrodymais tik tuo atveju, jeigu juose bus užfiksuoti duomenys apie nusikalstamą veiką.

Teorijoje apibrėžiant įrodymo sąvoką vartojamas taip pat *įrodymų šaltinio* terminas. Mokslinėse diskusijose, ką laikyti įrodymų šaltiniu, daugiausia diskutuojama, kaip minimi duomenys susiję su konkrečiais liudytojo parodymais, eksperto arba specialisto išvada, daiktiniais įrodymais, protokolais bei kitais dokumentais. Įrodymų šaltinio, kaip atskiros procesinės sampratos, aiškinimas reikalingas tam, kad būtų galima aiškiau apibrėžti informacijos platintojus ir jų išsaugojimo būdus, kurie svarbūs įrodymų patikimumui ir leistinumui patikrinti.

Kaip jau minėta, ir filosofine, ir baudžiamąja procesine prasme reikšminga informacijos formos ir jos turinio vienybė, todėl liudytojo parodymai, eksperto arba specialisto išvada, daiktiniai įrodymai, protokolai bei kiti dokumentai laikytini faktinių duomenų procesine įtvirtinimo forma, kuri turi atitikti įstatymo nustatytus reikalavimus ir todėl negali būti atsieta nuo įrodymo sampratos.

Pažymėtina, kad pagrindinis skirtumas tarp galiojusios ir šiuo metu galiojančios įrodymų sampratos yra tas, kad įstatymų leidėjas nepateikia išsamaus įrodymų šaltinių sąrašo, nes, kaip teisingai teigė ir kai kurie Lietuvos baudžiamojo proceso specialistai, toks griežtas reglamentavimas prieštarautų laisvo įrodymų vertinimo principui [3, p. 7–9]. Tenka sutikti, kad ši įstatymo nuostata, pagal kurią bet koks domuo gali tapti įrodymu, jeigu atitinka įstatyme numatytus reikalavimus, būtų ganėtinai pažangi. Iš tiesų neįmanoma išsamiai apibrėžti viso sąrašo šaltinių, iš kurių gali būti gauta įrodinėjimui reikšminga informacija, tačiau net ir laikydamasis tokios mokslinės krypties įstatymų leidėjas iš esmės išvardijo visus galimus įrodymų šaltinius nurodydamas juos BPK V skyriuje „Liudytojai, ekspertai ir specialistai“ bei VI skyriuje „Daiktai ir dokumentai“.

Siekiant apibrėžti įrodymų sąvokos mokslines ištaškas neužtenka pasiremti vien tik jos kilmės (ištaškų) reprezentavimu. Be paties įrodymo formavimosi proceso labai svarbu įvertinti visą įrodinėjimo proceso turinį, jo sudėtinės dalis bei jų svarbą įrodymų sąvokos apibrėžimui.

2. TEISINIS ĮRODYMŲ KVALIFIKAVIMAS ĮRODINĖJIMO PROCESĖ

2.1. Duomenų rinkimas ir įrodinėjimas ikiteisminėje tyrimo stadijoje

Giliau analizuodami įrodymų sampratos problematiką galiojančiame BPK, ko gera, neapsiesime ir be kitos įrodymų teorijoje vartojamos sampratos – įrodinėjimo proceso turinio.

Teorijoje yra kelios nuomonės apie pažinimo ir įrodinėjimo proceso turinį. Vieni teigia, kad bendrasis pažinimo procesas ir įrodinėjimo procesas yra atsieti vienas nuo kito, kiti – kad šie procesai sutampa. Vienas iš šias dvi nuomones skiriančių kriterijų – tai pažinimo ir įrodinėjimo procesų pradžios momentai. Pirmosios nuomonės šalininkai atsieja išorėje vykstančią daikto arba reiškinių pažintinę veiklą nuo procesinio pažinimo veiklos, kitaip vadinamo įrodymų ištyrimo. Iš pirmo žvilgsnio susidaro įspūdis, kad minėta koncepcija ir buvo remtasi kuriant įrodymų sąvoką, įtvirtintą galiojančiame BPK, tačiau taip nėra. Remdamiesi formaliosios logikos dėsniais galime teigti, kad įrodomosios informacijos rinkimo ir įtvirtinimo procesai taip pat vadintini įrodinėjimu. Šią mintį patvirtina ir įstatymo normos, kuriose aiškiai ir nedviprasmiškai suformuluota pareiga prokurorui ir ikiteisminio tyrimo įstaigai imtis visų įstatyme numatytų priemonių nusikalstamai veikai atskleisti (BPK 1, 2 str.). Tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnai, vadovaujami prokuroro, privalo surasti nusikalstamos veikos pėdsakus, juos iširti, užfiksuoti įstatyme nustatyta tvarka, suteikti jiems reikalingą procesinę formą, juos įvertinti leistinumui bei sąsajum kriterijų pagrindu ir panaudoti aiškinant nusikalstamą veiką. O tai rodo, kad šie subjektai aktyviau nei bet kas kitas dalyvauja įrodinėjimo procese.

Kita vertus, prokuroras, surašydamas baigiamuosius ikiteisminio tyrimo stadijos dokumentus (nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, priimdamas sprendimą perduoti baudžiamąją bylą teismui, surašydamas kaltinamąjį aktą ar pareiškimą dėl baudžiamosios bylos nagrinėjimo supaprastinta procesine forma ir pan.) taip pat dalyvauja įrodinėjimo procese, vertina surinktus faktinius duomenis, tačiau išvadą pateikia tik apie tai, ar buvo padaryta nusikalstama veika, ar asmuo kaltas, ar ne dėl įvykio, ar yra jo atsakomybę sunkinančių ar lengvinančių aplinkybių. Šiame ikiteisminio tyrimo etape jis prisiima teismo funkcijas vykdyti teisingumą.

Klaidinga teigti, kad tik operavimas faktiniais duomenimis teisme yra tikrasis įrodinėjimo procesas. Ši mintis kritikuotina ir metodologiniu požiūriu. Tie, kurie teigia, kad žinių gavimo procesas bei jų tikrumo įvertinimo procesas negali sutapti, pernelyg sureikšmina loginę pažinimo pusę (gautų žinių arba nustatytų faktų visumos rinkimo proceso reikšmę, jos įtvirtinimą bei patikrinimą ikiteisminio tyrimo stadijoje).

Pažymėtina, kad Lietuvos procesualistai taip pat pritaria šiai koncepcijai [14, p. 168–218]. Jų žodžiais, pažinimas baudžiamajame procese ir yra tas pats įrodi-

nėjimas. Tačiau gilinantis į galiojančias BPK normas peršasi paradoksali išvada, kad ikiteisminio tyrimo metu įrodinėjimo nėra, yra likęs tik pažinimas. O įrodinėjimo procesas prasideda tik teisme pradėjus tirti faktinius duomenis, kurie galbūt bus arba nebus pripažinti įrodymais.

2.2. Laisvo ir griežto įrodinėjimo samprata Vokietijos baudžiamajame procese

Kalbant apie įrodinėjimo procesą norėtusi padaryti nedidelį ekskursą paminint Vokietijos Federacinės Respublikos pavyzdį, kur įrodymų teorijoje pažinimo procesas ir įrodinėjimo procesas yra atsieti vienas nuo kito. Įrodinėjimas, pasak Vokietijos procesualistų, – tai teismo veikla renkant, tiriant bei vertinant įrodymus, kur labiau atsiskleidžia protinės, loginės teismo (teisėjo) mąstymo operacijos.

Tiesa, įrodinėjimo procesą kai kurie šios šalies teoretikai mėgina apibūdinti ir siaurąja, ir plačiąja prasmėmis [15, p. 23–24]. Pastaroji, nors ir reiškia, kad įrodinėjimo procese taip pat dalyvauja ir valstybinės institucijos, tačiau jos vykdo tik pagalbinę, arba parengiamąją, funkciją ir taip užtikrina įrodomąjį pagrindą nuosprendžiui priimti. Tyrimo institucijų pareigūnų veikla čia siejama tik su įrodymų rinkimu.

Remdamiesi šia samprata vokiečių teoretikai baudžiamajame procese išskiria du įrodinėjimo proceso tipus: laisvąjį įrodinėjimą bei griežtąjį įrodinėjimą [15, p. 25]. Pastarasis įrodinėjimo proceso tipas siejamas su vadinamoju tikruoju įrodinėjimu, kurį vykdo tik teismas, siekdamas iš esmės išnagrinėti baudžiamąją bylą. Ši teismo veikla yra susaistyta žodiškumo reikalavimu bei tiesioginiu įrodymų ištyrimu laikantis įrodymų teisės normų. Tai reiškia, kad galima naudoti tik įstatyme numatytus įrodymus ir laikantis atitinkamų įrodinėjimo taisyklių. Kitokia yra laisvojo įrodinėjimo proceso padėtis. Vokietijos baudžiamąjo proceso normos jis nereglamentuoja ir nenustato jokių procesinių reikalavimų, taisyklių arba formos, kaip tai daryti. Įstatyme nurodyti įrodymai šiame procese nėra naudojami, o gauti duomenys neturi būti tikrinami remiantis jų panaudojimo procese taisyklėmis (leistinumo, sąsajumo). Šio proceso tikslas iš esmės yra tik patvirtinti tikimybinį nustatomų faktų tikrumą, todėl šiai veiklai svarbiau nustatyti prielaidas, leidžiančias pradėti tyrimą (teisingumas, teistumai, senaties terminai ir pan.), spręsti teisėjų nušalinimo klausimą, išduoti teismo įsakymą dėl asmens arešto, pradėti viešąjį kaltinimą ir perduoti kaltinamąjį teismui. Kadangi laisvasis įrodinėjimas yra tik esminių faktų nustatymas, tai šiame procese nereikalaujama ir žodinio bei tiesioginio įrodymų rinkimo ir patikrinimo procesų. Parengiamasis įrodinėjimas vyksta be jokios įstatymais reglamentuotos formos, čia galima naudoti bet kokius veiksmus, tačiau BPK jų nereglamentuoja, nors ir kalba apie įrodinėjimą [16, § 163a, 166]. Tiriant nusikalstamas veikas didelę reikšmę turi kriminalistinių metodų, taktinių priemonių panaudojimas, todėl parengiamojo tyrimo tikslas – nustatyti pakankamą įtarimą, kad būtų galima pradėti viešąjį kaltinimą.

Kadangi Vokietijos BPK nėra numatyta griežtų įrodinėjimo taisyklių, tyrimo institucijoms suteikta teisė naudotis ir neprocesinėmis įrodinėjimo priemonėmis: pavyzdžiui, rašytinėmis bei žodinėmis pažymomis, liudytojų pranešimais, kurie pakeičia jų parodymus, suprantamus pagal mūsų įstatymus, slaptais privačių pokalbių įrašais, kurie iš esmės leidžiami tik esant tam tikriems viešiesiems interesams, taip pat policijos agentūrinės veiklos rezultatais, sekimu naudojant kontaktuojančius asmenis ar provokatorius ir pan., o protokolinė liudytojo apklausos forma parengtinio tyrimo metu yra privaloma tik teisėjui apklausiant asmenį. Policijai duotų parodymų fiksavimo tvarkos Vokietijos BPK nenumato.

2.3. Įstatymų numatytas ikiteisminio tyrimo duomenų reglamentavimas Lietuvoje kaip šių duomenų įrodomosios galios pripažinimo pagrindas

Lygindami šias Vokietijos BPK nuostatas su Lietuvoje galiojančiomis normomis, kurios reglamentuoja įrodinėjimą, matome esminius skirtumus, dėl ko jų negalima būtų tiesiogiai perkelti į mūsų BPK. Akivaizdu, kad jos nesuderinamos su mūsų įrodymų teorijos doktrina. Pirmiausia tokia išvada darytina remiantis tuo, kad ir atliekant ikiteisminį tyrimą, ir nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme vyksta tas pats įrodinėjimo procesas. Vienur labiau pabrėžiamas tiesioginis (empirinis) įrodinėjimas: renkami, fiksuojami, tikrinami įrodymai, o kitur – teisme – netiesioginis (loginis) įrodinėjimas tikrinant jau surinktus ir teismui prokuroro pateiktus įrodymus. Kita vertus, kitaip nei vokiečių BPK, mūsų baudžiamajame procese ikiteisminio tyrimo metu nustatytos itin griežtos duomenų rinkimo ir jų patikrinimo procedūros bei kriterijai (leistinumo, sąsajumo), todėl ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnai negali šių duomenų fiksuoti kokia nors kita nei šiomis normomis reglamentuota procesine forma.

Tiesioginiu (arba kitaip tariant praktiniu) įrodinėjimo lygiu įrodinėjimo subjektas kontaktuoja su informacijos platintoju, gauna, fiksuoja, tikrina bei vertina duomenis apie faktus siekdamas patikimai nustatyti reikšmingas įvykio aplinkybes. Šie procesai yra įmanomi ir atliekant ikiteisminį tyrimą, ir teismo nagrinėjimo stadijoje. Tokia baudžiamąjo procesinio pažinimo dalis susijusi su praktinėmis įrodymų rinkimo ir patikrinimo operacijomis, kai daugiausia dėmesio skiriama fiziniams žinių išskyrimui (įvykio vietos apžiūra, apklausos, kratos, poėmiai ir kiti veiksmai), jų tikrumo patikrinimui ir įvertinimui – tai apima platesnį įrodinėjimo proceso traktavimą.

Pereinant į kitą įrodinėjimo lygį, užtikrinantį reiškinį, kurių negalima suvokti jausminiu būdu pažinimą (loginis pažinimas), prasideda netiesioginis įrodinėjimo lygis – tai „operavimas“ įrodomaisiais duomenimis siekiant pagrįsti išvadas, reikšmingas įrodinėjimo procesui, pavyzdžiui, formuluojant galutines išvadas nutarime nutraukti ikiteisminį tyrimą, kaltinamajame akte arba nuosprendyje.

Tokių įrodinėjimo lygių išskyrimas nereiškia, kad pats įrodinėjimo procesas yra dalijamas į dvi savarakiškas dalis – tai vis dėlto dvi vieno proceso sudedamosios dalys, kurios parodo, kokią reikšmę įrodinėjimo procese turi konkretūs įrodinėjimo subjektai.

Beje, klaidinga būtų teigti, kad fizinio įrodosios informacijos suradimo procesas nepagrįstas tais pačiais logikos principais, t. y. įrodomoji informacija logiškai neapdorojama ir nemotyvuojama. Loginė įrodinėjimo proceso dalis nėra išoriška ir nėra atsieta nuo bendrojo pažinimo, todėl vyksta iš esmės visose baudžiamojo proceso stadijose.

3. ĮRODYMŲ VERTINIMO IKITEISMINIO TYRIMO IR TEISMINIO NAGRINĖJIMO STADIJOSE VIENOVĖ

Kalbant apie kitus įrodymų sąvoką įstatyme apibrėžiančius požymius (be informacijos turinio ir formos, taip pat leistinumą ir liečiamumą požymių, gautų duomenų patikrinimo galimybes) būtina paminėti įrodymų vertinimo ypatumus. Lyginant senąją bei naująją įrodymų vertinimo teisinę reglamentaciją matyti, kad tarp įrodinėjimo subjektams suteiktų teisių atsirado aiškių skirtumų.

Iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusiam BPK 76 straipsnyje, reglamentavusiam įrodymų vertinimą, buvo nustatyta, kad ir teismas, ir kvotėjas bei tardytojas, vertindami įrodymus, turėjo vadovautis tapačiais kriterijais. Logiška buvo manyti, kad ir išvados, padarytos juos įvertinus, galėjo būti tapačios, nors įstatyme ir buvo nustatyta, kad jokie įrodymai, o kartu ir jų vertinimo išvados teismui, tardytojui ir kvotėjui neturi iš anksto nustatytos galios. Minėtos įstatymo normos sudaro išpūdį, jog prokuroras šioje įrodinėjimo proceso stadijoje, t. y. įrodymų vertinimo momentu, nedalyvavo, nors iš esmės privalėjo savo sprendimu patvirtinti kaltinamosios išvados pagrįstumą taip išitraukdamas į įrodymų, išvardytų šioje išvadoje, vertinimo procesą. Taigi matyti, kad šis laisvo įrodymų vertinimo principas buvo susietas ir su parengtinio tardymo stadija (dabar ikiteisminio tyrimo stadija), ir su teisiniu bylos nagrinėjimu.

Įsigaliojus naujam BPK ši nuostata pakito. Įrodymų sampratą reglamentuojančio BPK 20 straipsnio 2 dalies turinys rodo, kad vidinio asmens įsitikinimo kriterijus vertinant įrodymus tapo tik teismo ir teisėjo, nagrinėjančio baudžiamąją bylą, prerogatyva. Paradoksalu, tačiau ikiteisminio įrodinėjimo proceso turinys nepakito. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas, ieškodamas faktinių duomenų arba tiesiog duomenų apie padarytą nusikalstamą veiką (principinio skirtumo tarp šių sąvokų išskirti nesinorėtų, nes būtina jas nagrinėti atskirai), juos rinkdamas, turi tuo pačiu metu juos vertinti. Antraip jo vykdoma ikiteisminio tyrimo procedūra taps beprasme bei praras kryptingumą. Taigi akivaizdu, kad ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ir prokuroras, atliekantis ikiteisminį tyrimą, turi vadovautis tapačiais įrodymų vertinimo kriterijais. Tokia išvada darytina todėl, kad tyrėjo veiklą (taip pat ir teisėjo veiklą) reglamentuoja ne tik kriminalistinės rekomendacijos. Svarbiausią reikšmę

šiuo atveju turi BPK normos, kurios nustato griežtas duomenų rinkimo procedūras, tvarką bei taisykles, todėl nukrypimas nuo jų ir savivalės apraiškos žlugdytų visą baudžiamojo persekiojimo procesą.

Kita vertus, vertinant baudžiamojo proceso normų visumą matyti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnui šioje įrodinėjimo proceso stadijoje vidinio įsitikinimo jausmas lyg ir nėra toks reikšmingas. Taip yra dėl to, kad tyrėjo veiksmų rezultatus revizuoja prokuroras, vykdamas baudžiamojo persekiojimo funkciją. Peržiūrėjęs ikiteisminio tyrimo metu surinktus faktinius duomenis jis numato bylos teisminę perspektyvą. Net ir esant tokiai baudžiamojo proceso figūrai kaip prokuroras ir jam turint tokius įgaliojimus negalima paneigti, kad iš ikiteisminio tyrimo subjekto pareiga vertinti įrodymus yra atimta ir vertindamas surinktus duomenis toks tyrėjas gali nesivadovauti vidinio įsitikinimo jausmu. Žinoma, ikiteisminio tyrimo pareigūnas neformuluoja jokių galutinių išvadų apie nusikalstamos veikos buvimą ar nebuvimą, asmens kaltumą ar nekaltumą. Pradėjęs ieškoti galimos įrodosios informacijos jis turėtų įvertinti tik tai, ar faktinis domuo laikytinas leistinu ir patikimu įrodinėjimo procese. Pavyzdžiui, apklausdamas liudytoją tyrėjas turi užfiksuoti informacijos šaltinio patikimumą, pačios informacijos tikrumą, apklausos aplinką, kuri pagrįdžia šio veiksmo metu gautų įrodymų leistinumą, o to neįmanoma padaryti nesivadovaujant savo vidinio įsitikinimo jausmu.

Derėtų aptarti ir prokuroro funkcijas baudžiamajame procese – tiek, kiek jos susijusios su ikiteisminio tyrimo metu surinktų duomenų vertinimu, nes priimti galutinį procesinį sprendimą byloje įstatymas suteikia ne tik teismui (teisėjui), bet ir prokurorui. Akivaizdu, kad teisė vykdyti teisingumą konstituciniu lygiu suteikta tik teismui. Pripažinti asmenį kaltu įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu yra vienas iš pamatinių demokratinės valstybės pagrindų, tačiau nagrinėjant BPK normas matyti, kad teisė konstatuoti, jog asmuo yra nekaltas, vis dėlto suteikta ne tik teismui, bet ir prokurorui, sprendžiančiam, ar tyrimas nutrauktinas, ar baudžiamoji byla siųstina į teismą. Šioje duomenų vertinimo stadijoje apima toks pat asmens vidinio įsitikinimo jausmas, kuris leidžia priimti galutinį toje stadijoje procesinį sprendimą. Šis prokuroro darbo aspektas privalo būti pagrįstas tais pačiais įstatyme numatytais įrodymų leistinumą ir sąsąjumo bei asmens vidinio įsitikinimo kriterijais.

Kadangi gautų duomenų įvertinimas trunka ilgai, t. y. ir vykstant ikiteisminiam tyrimui, ir bylą nagrinėjant teisme, neišvengiamai jų patikimumas ir tikrumas ilgainiui gali keistis, taip pat gali keistis ir pirminis įrodymo įvertinimas.

Akivaizdu, kad iš visų aptartų įrodymų apibrėžiančių požymių lieka vienintelis, kuris lemia duomens, gauto ikiteisminio tyrimo metu arba teisme, pripažinimą įrodymu – tai teisėjo išvada apie jo virsmą tokiu. Kyla klausimas, ar keičiasi duomens ar įrodymo turinys bei jo vertė priklausomai nuo subjekto, kuris prieina prie tokios išvados? Matyt, kad ne, nors nagrinėjant įstatyme įtvirtintą įrodymo apibrėžimą išsina, kad tik teismas gali

konstatuoti, jog konkretus domuo yra pripažintinas įrodymu.

Logiška būtų manyti, kad tai jis gali nuspręsti tik baigiamajame etape (netiesioginio įrodinėjimo proceso pabaigoje), t. y. priimdamas nuosprendį. Tačiau įstatymų leidėjo pateiktas įrodinėjimo procesą teisme reglamentuojančių teisės normų turinys kalba priešingai. Remiantis BPK 242 straipsnio 1 dalimi „pirmosios instancijos teismas, nagrinėdamas bylą, privalo tiesiogiai iširti bylos įrodymus...“. Tai rodo, kad teismui nepadarus išvados, jog konkretus domuo laikytinas įrodymu, jis įrodinėjimo procese (t. y. įrodymų tyrimo etape) operuoja ne kuo kitu, o tais pačiais minėtame straipsnyje išvardytais įrodymais: apklausia kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus, išklauso į teismą pašauktų ekspertų ir specialistų išvadas bei paaiškinimus, apžiūri daiktinius įrodymus ir kt.

Peršasi išvada, kad tik pradėjęs posėdį teismas jau privalo būti apsibrėžęs konkretų įrodymų, kuriuos jis turės tirti nagrinėdamas baudžiamąją bylą, ratą, nors apskritai net nebūna įvertinęs, ar šie įrodymai atitinka leistinumą ir sąsajumo reikalavimams.

Nagrinėjant kitas BPK normas matyti, kad XXI skyriuje vėl nustatytas tų pačių išvardytų įrodymų tyrimas, o ką jau kalbėti apie atskirus proceso dalyvius, t. y. gynėjus, kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, privačius kaltintojus, civilinius ieškovus ir atsakovų bei jų atstovų teisę ikiteisminio tyrimo metu bei teisme taip pat teikti įrodymus, o ne tyrimui reikšmingą medžiagą ar duomenis. Taigi akivaizdu, kad įstatymų leidėjas baudžiamosios bylos nagrinėjimo momentu įrodymo statusą duomenims jau yra suteikęs, nors pats teismas (teisėjas) dar nėra spėjęs to konstatuoti. Todėl galima teigti, kad įrodymo teisinę padėtį duomenys įgyja dar iki teismo nagrinėjimo pradžios, t. y. ikiteisminiame įrodinėjimo procese.

Taigi, be visų aptartų požymių, kuriais remiantis įrodymas gali būti atskirtas nuo duomens, nebelieka nė vieno patikimo, kuris pagrįstų įrodymų atsiradimo tik teisminėje stadijoje momentą. Įrodymo tapsmas tokiu negali būti siejamas su teismo prerogatyva tokiu jį paversti, nes visus reikšmingus požymius (turinio ir formos vienybę, leistinumą ir sąsajumo reikalavimus) jis įgyja ikiteisminio tyrimo momentu, prokurorui priimant galutinį procesinį sprendimą šioje baudžiamojame proceso stadijoje.

IŠVADOS

1. Įrodymo sąvoka galiojančiame BPK negali būti atsieta nuo moksliskai pagrįstos įrodymo sampratos koncepcijos. Vertindami galiojančio BPK normas bei kai kuriuos teorinius įrodymų atsiradimo ypatumus galime teigti, kad įrodymai formuojasi remiantis kriminalinės atspindžio teorijos dėsniais. Nusikalstamas praieities įvykis bei jo atskiros sudedamosios dalys neišvengiamai atsispindi mus supančioje aplinkoje. Iš šio

dėsningumo kildinama ir įrodymo, kaip duomenų turinio ir formos vienybės, samprata, duomenų (faktinių duomenų) apie padarytą nusikaltimą ir jų šaltinių vientisumas.

2. Baudžiamojame proceso moksle pripažįstant, kad pažinimo procesas ir įrodinėjimo procesas sutampa, nepagrįsta teigti, kad tik teisme vykstantis duomenų tyrimas yra laikytinas įrodinėjimo procesu. Įrodymo gavimas ir jo įvertinimas ikiteisminėje tyrimo stadijoje yra sietinas su atitinkamais griežtais įstatyme įtvirtintais reikalavimais – įrodymų sąsajumu ir leistinumą, kurie laikytini vienais svarbiausių įrodymo požymių ir yra reikšmingi visose baudžiamojame proceso stadijose.

3. Ir teismas (teisėjas), ir prokuroras, formuluojantys galutines išvadas byloje, remiasi tais pačiais įrodymų vertinimo kriterijais: leistinumą, sąsajumo, vidinio įsitikinimo jausmu ir įstatymais, todėl gali konstatuoti, ar konkretus domuo yra laikytinas įrodymu baudžiamajame procesine prasme, ar ne.

4. Tuo remiantis būtina tikslinti juridiskai ydingą BPK 20 straipsnio 2 dalies normą, reglamentuojančią įrodymo atsiradimą tik teisminėje baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijoje. Duomenims, kurie įgyja visus įrodymo požymius jau ikiteisminio tyrimo stadijoje, būtina suteikti kitą vertę. Todėl šioje teisės normoje svarbu, kad prokuroras, be teisėjo ir teismo, kurio žinioje yra byla, taip pat būtų įvardytas kaip baudžiamojame proceso subjektas, pagal savo kompetenciją galintis duomenis pripažinti kaltinančiais ar teisinančiais įrodymais.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos baudžiamojame proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 d.: oficialus tekstas (parengtas ir išleistas vykdant Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. sausio 26 d. įsakymą Nr. 1R-27) // Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerija. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
2. Rössner. 30 Probleme aus dem Strafprozessrecht. Luchterhand Buch. 2003.
3. Kazlauskas M., Kuconis P. Nauja įrodymų samprata Baudžiamojame proceso kodekso projekte // Justitia. 1998. Nr. 5.
4. Rinkevičius J. Įrodymų samprata Lietuvos baudžiamojame proceso teisėje // Teisė. 1993. Nr. 26.
5. Rinkevičius J. Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai. – Vilnius, 1990.
6. Stungys K. Įrodymų samprata baudžiamojame proceso kodekso projekte // Jurisprudencija. T. 16(8).
7. Ancelis P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape // Jurisprudencija. 2006. T. 11(89).
8. Cininas A. Aktualios įrodymų sampratos ir jų leistinumą problemos Lietuvos baudžiamojame proceso teorijoje ir praktikoje // Jurisprudencija. 2000. T. 23(15).
9. Belevičius L. Techninių priemonių panaudojimas baudžiamojame proceso veiksmams fiksuoti // Jurisprudencija. 2004. T. 59(51).
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojame proceso kodeksas. Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 1999 m. sausio 6 d. – Vilnius, 1999.

11. **Вышинский А. Я.** Теория судебных доказательств в советском праве, 3-е изд. – Москва, 1950.
12. **Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н. В. Жогин.** – Москва, 1973.
13. **Шейфер С. А.** Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва, 1981.
14. **Vaudžiamoji proceso teisė. Vadovėlis // G. Goda, M. Kazlauskas, P. Kuconis.** – Vilnius, 2005.
15. **Филимонов В. А.** Основы теории доказательств в германском уголовном процессе. – Москва, 1994.
16. **Уголовно процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии. С изменениями и дополнениями на 01-01-1993 / Под ред. Б. А. Филимонова.** – Москва, 1994.

IMPERFECTIONS OF REGLEMENTATION OF EVIDENCE CONCEPTION IN CRIMINAL PROCEDURE CODE

Ugnė Arlauskaitė-Rinkevičienė *
Mykolas Romeris University

Summary

The author tried to show the main problem of all law theorists and law practitioners – what kind of data we could call evidence in criminal procedure law. It is a pity but there are no true theoretical analyses of this problem in Lithuanian criminal procedure theory. There were some articles about evidence problems in Lithuanian criminal law procedure, such as evidence kinds, evidence sources and etc. These problems were analysed in some short points, but not on the main things, such as the concept of evidence.

The object of this investigation was the concept of evidence we have in the criminal procedure code of Lithuanian Republic, the signs of evidence and how actual are the data we get in pre-trial procedure and the data, we get in court. Are they the same, or different in the point of the signs of evidence we know in the criminal procedure code of Lithuanian Republic, article 20.

The aim of this searching was to estimate a new conception of the evidence in the criminal procedure code of Lithuanian Republic and to show do it keep the line with the theoretical concept we know in criminal procedure law.

To show this problem, we tried to demonstrate on what theoretical conception is based the evidence concept in the criminal procedure theory and in the valid criminal procedure code. By using critical method, we tried to represent the main signs of evidence and what kind of criminal procedure rule are erroneous and inadequate the evidence concept formulated in the criminal procedure code of Lithuanian Republic.

The author shows, that the evidence concept should base on criminal reflection theory we know in crime investigating procedure. It helps us to show, that every criminal act and its parts: the object, the act, the subject and other, reflect in surroundings. Also, if we agree, that cognition process and evidentiary process begins at the same time, it would be wrong to say that only data collecting process in the court is the main evidentiary process. The main problem is that this point of view we have in valid criminal procedure code of Lithuanian Republic, but the theory of criminal procedure shows us the different way of the solving of this problem. It shows us, when we get the evidence and value it on restrict criminal procedure law rules: admissibility and relevancy, we could call it not only a data, but also the real evidence, with all the signs. The judge and also the public prosecutor use the same value criteria: admissibility and relevancy, self-confidence and the law, to admit that this data is also the evidence in the criminal case. So we should do the correction in criminal procedure code, where are done a lot of mistakes in the description of evidence and evidentiary procedure.

Keywords: data, evidence, cognition process, evidentiary process.

* Doctoral Student, Criminal Procedure Department, Law Faculty, Mykolas Romeris University.